

Takács László (szerk.): Szöveg és hagyomány. PPKE BTK Klasszika-Filológia Tanszék, Piliscsaba, 2013, 196 oldal, 1500 Ft.

A tanulmánykötet a X. Magyar Ókortudományi Konferencián (Szöveg és hagyomány, PPKE BTK, Piliscsaba, 2012. május 23–26.) elhangzott doktorandusz-előadásokat tartalmazza. A klasszikus antik hagyományokhoz kapcsolódó írások között irodalmi, történelmi, tudománytörténeti, papirologiai és hagyományozás-történeti témájú munkákat találhatunk, és két írásműben megjelenik az ókori keresztény hagyomány is.

Az irodalmi témájú előadások sorát *Solymosi Benedek* tanulmánya nyitja. Az Apollónios Rhodios-féle *Argonautika* negyedik könyvében megjelenő Erős-téma tragédiai ihletettségének kérdését vizsgáló munka műfaj történeti és életrajzi bevezetővel indul. A műfaj történeti kérdések tárgyalása során a szerző Aristotelésnek a tragédiát az eposznál magasabb szintre helyező véleményéből indul ki, ezt követően pedig az eposz és a tragédia megítélését vizsgálja a hellenizmus korában, kitérve arra is, hogy az alexandriai diaszpórában élő Ezékiel az egyiptomi kivonulást is eposzként dolgozta fel, *Exagógé* címmel. A tanulmány központi tézise, miszerint Apollónios Rhodios művének írásakor az eposzi mellett a drámai hagyományból is merít, tükrözi Solymosi Benedek önálló felfogását, amely feltételezi a tragédiák hatását Apollóniosnál, és ezzel új narratológiai szempontokat vet fel az eposz értelmezésével kapcsolatban. A bizonyítás során a szerző az *Argonautika* kilenc soros (IV. 445–451) szakaszát veszi vizsgálat alá, amely Médeia testvérének, Absyrtosnak a meggyilkolását beszéli el. A motívumokból és a szerkezeti jegyekből kirajzolódó üzenet a szerző megállapítása szerint Euripidés *Médeiájának* cselekményéből vezethető le. Motívumrendszerében a *daimón* beavatkozására történő elmezavarodottságot és a szerelem (kettős természetű Erős – pajkos gyermek, illetve fenyegető zsarnok) ennek következtében gyűlöletté váló átalakulását fedezhetjük fel, amelyet a költő a harmadik elemmel, az elhárító fohással próbál távol tartani magától.

Hamvas Gábor tanulmánya szintén epikus témát dolgoz fel, ám vizsgálatának tárgyát nem az eposz és a tragédia

közötti párhuzamok, hanem az *Ilias Latina* egy részletét, az Achilles pajzsán szereplő, Apollót és a Múzsákat ábrázoló jelenet jelenti. A rövid bevezetőben Hamvas Gábor összefoglalja az *Ilias Latina* szerzőjére, keletkezési idejére, valamint szerkezetére és intertextuális kapcsolataira vonatkozó ismereteket (a Nero uralkodásának második felében írt, a homérosi eposz antológiájának tekinthető mű általánosan elfogadott szerzője Baebius Italicus, aki azokat az eposzrészleteket veszi át, ahol más latin művekre tud hivatkozni). Ezt követően összeveti egymással az *Ilias* 18. könyve és az *Ilias Latina* 839–891. sorát, ismertetve a közöttük levő megfeleléseket és eltéréseket (utóbbiakra vonatkozóan a legszembevetőbb példa, hogy Homérosznál Héphaistos még készíti a pajzsot, Baebiusnál azonban már az *effecta arma*, „kész pajzs” kifejezés szerepel). Solymosi Benedek arra a következtetésre jut, hogy Baebius az eposzban békés világot akart lefesteni, és ezzel magyarázhatóak az *Iliastól* való eltérések. A tanulmány második részében a szerző az uralkodói propaganda szempontjait, Apollo-Nero alakját elemzi. A korábban szövegromlás következményének tekintett *avenis* alakból kiindulva Hamvas Gábor azt feltételezi, hogy a két hangszer (a lant és a síp) említésével Baebius az uralkodói propaganda (a Nero-kultusz) szolgálatában a *princeps* zenei jártasságát kívánta hangsúlyozni, tehát helyesnek tekinthetjük a Marco Scaffai szerkesztette legújabb kritikai kiadásban szereplő alakot.

Gellérfi Gergő tanulmánya, egy eddig kevésbé vizsgált kérdést tárgyalva, a Iuvenalis és Quintilianus művei közötti kapcsolat feltárására vállalkozik. Gellérfi Gergő elsőként Iuvenalis és Quintilianus személyes kapcsolatának lehetőségével foglalkozik, részletesen bemutatva a korábbi és a modern szakirodalom álláspontját, nem megelégedve a magyar nyelvű munkákról sem. Gellérfi Gergő Quintilianus *Institutio oratorijából* indul ki, amelyben a 10. könyv elején azon szatíraszerzők felsorolása szerepel, akiknek a nevét Quintilianus szerint az utókor is meg fogja őrizni, és nem veti el annak lehetőségét, hogy Quintilianus utalhatott Iuvenalisra is. Érvelése szerint ezt az *Institutio oratoria* keletkezési ideje (Kr. u. 91–93) is alátámasztja, hiszen ebben az időszakban Iuvenalis már aktív költő volt. A másik figyelemre méltó

észrevétele, amely szerint Iuvenalis Quintilianust kétszer említi név szerint, azonban nem feltétel nélküli tisztelettel, szintén egy korábbi felvetés cáfolatára szolgálhat, mely szerint a két szerző nem ismerte egymást személyesen. Gellérfi ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ezeket az utalásokat óvatosan kell kezelnünk, hiszen a többszöri említésből nem következik a személyes kapcsolat. A tanulmány további részében az első szatíra, a Quintilianusnak tulajdonított *Declamationes minores* és az *Institutio oratoria* párhuzamos szöveghelyeinek elemzésén keresztül további érveket vonultat fel annak a feltételezésnek a bizonyítására, hogy Iuvenalis ismerte Quintilianus műveit. Gellérfi Gergő kutatásának a dolgozatban összegzett eredményei tehát valószínűsítik annak a lehetőségét, hogy a két *auctor* ismerte egymást és egymás irodalmi alkotásait.

A történelmi tárgyú írások közül elsőként a római történelemben fontos szerepet betöltő *gens Fabia* önreprezentációjának történelmi vonatkozásait elemző, *Jármí Viktória* által írt tanulmányt említem meg. A Livius és Ovidius művein alapuló elemzés négy fejezetre tagolódik, amelyek a Fabiusok pozitív tetteinek bemutatásától haladnak az egyre negatívabbak felé (a fejezetek a cremerai csatát, a Fabiusok meggondolatlanságát, a Fabiusok jogsértéseit, végül pedig Fabius Maximus közmondásos halogatását vizsgálják). A nemzetiégi hagyomány alakulását a szerző a *concordia*, illetve a *fortitudo* fogalmain keresztül mutatja be: ez a két erény képezi a *gens Fabia* tetteinek mozgatórugóját, egyben pedig alakítja a római történelem menetét. A cremerai csata esetében a *concordia* a patriciusok és plebejusok közötti meggyekezést jelenti, amelynek a Fabiusok az előmozdítói. Magát a csatát azonban elvesztik, mivel az előbbi tulajdonságokhoz csatlakozó meggondolatlanságuk miatt a *concordia* kevésbé érvényesülhet a Fabiusok magatartásában, ám jelentkezik a szenátus és a népgyűlés között összhangot bemutató, vélhetően fiktív történetben, amelyben a *gens Fabia* gallokhoz követségbe küldött tagjai meggyekezést helyett összezsapást provokálnak, azonban a népgyűlés a nemzetség iránti tiszteletből nem ítéli el őket. Maga a *gens Fabia* azonban a cremerai csata után lehanyaglik, ám ahogy Livius megjegyzi, a nemzetség egyetlen fennmara-

dó tagja a válságos időkben majd Róma segítségére lesz. Az Ovidius által Maximusnak nevezett személy Quintus Fabius Maximus Cunctator, aki a gyorsaság és a meggondolatlanság helyett a meghátrálást és megfontoltságot választja, amely által ismét összhangba hozza egymással a nemzetségre jellemző *concordiát*. Jármi Viktória a tanulmány lezárásaként elemzi a közös motívumok jelentőségét, a cremonai csatából levezetve az összes motívumot, illetve összhangba hozza azt a politikai szempontokkal.

Zimonyi Ákos tanulmánya, amely a magyar nyelvű klasszika-filológiai és ókortörténeti szakirodalomban kevésbé hangsúlyos témát dolgoz fel, témaválasztása miatt (*Közösségi rabszolgák* [servi publici] *Pannoniában*) nagy érdeklődésre tarthat számot. Zimonyi Ákos a hazai, valamint a külföldi szakirodalom álláspontjának ismertetése után bemutatja az Alexander Weiß 2004-es monográfiájában (*Sklave der Stadt*) felállított rendszert, illetve azt a kérdést vizsgálja, hogy a Weiß által nem megvizsgált pannóniai adatok beilleszthetők-e az ő modelljébe. Az egyes *servus publicus*-csoportok bemutatásakor a szerző szintén a Weiß által követett beosztást követi, elsőként a hivatal szerepét, majd a feliratokat, és végül a *servus publicusok* szerepét mutatja be az adott hivatalban. Az állami rabszolgákat tehát Zimonyi Ákos is öt csoportra osztja (a hivatalnokok segédei, kincstárnokok, a *calendarium Septimianum* őrzője, irattárosok), azonban nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy e felosztás nem minden tisztviselőre volt igaz Pannoniában. Az egyes kategóriák áttekintése során a szerző minden esetben kiemeli egy-egy érdekes részproblémát, az irattárosok esetében például azt, hogy Weiß a pannóniai irattárosok közül csak egyet ismer el *servus publicus*nak, mivel az aquincumi feliratok töredékes volta miatt nem lehet megállapítani, hogy az illető *servus publicus*-e. Zimonyi Ákos végül megállapítja, hogy a hivatalokban dolgozó *servus publicusok* munkaköri feladatai nem tértek el a Weiß által felvázolt rendszertől, azonban felveti annak lehetőségét, hogy közszolgák az irattár öreként is dolgozhattak.

Munding Márta tanulmánya Spitamenés történetén keresztül a lefejezés motívumát vizsgálja Curtius Rufusnál. Spitamenés haláláról kétféle változat maradt fenn a forrásokban: az Arrianos-

nál szereplő (hitelesnek tekintett) verzió, miszerint a masszagéta szövetségesek fejezik le, és küldik el a fejét Alexandrosnak, hogy ezáltal ők megmeneküljenek, valamint a történet Curtius Rufusnál illetve a *Metzi Epitomé*ban szereplő másik verziója, amelyben a lefejezést Spitamenés felesége rendeli el. A szerző a szövegváltozatok összevetése után végül azt a következtetést vonja le, hogy Curtius Rufus forrása Kleitarchos lehetett. A munka második arra a kérdésre keresi a választ, hogy a történet változatai szerepelhetek-e az eredeti forrásban, vagy későbbi betoldások eredményei. A vizsgálódás alapját az egyes változatok között fennálló eltérések, például *fortuna* ábrázolása, illetve a lexikai párhuzamok (például az *acinaces*, „kard” főnév és a *stringo*, „kivon” ige által alkotott szókapcsolat) képezik. Döntő érvként szerepel még a lakoma (*convivium*) leírása is, amely esetében Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* szintén eltéréseket mutat. Ennek kapcsán a szerző felhívja a figyelmet a lakoma másodlagos jelentésére is Curtius Rufusnál (mint a szabadosabb légkör megteremtőjére), valamint arra a jelenségre, hogy a *Metzi Epitomé* írójával szemben Curtius Rufus a *barbara* szó használatával a barbár-sztereotípiát tipikus elemeit alkalmazza, és ez által moralizáló színezetet ad a történetnek. A tanulmány befejező része arra keresi a választ, hogy mi indokolhatta a feleség gyilkosként való szerepeltetését, és ennek kapcsán a férjgyilkosság motívumát vizsgálja Curtius Rufus forrásaiban. Következtetése szerint egyik történet esetében sem beszélhetünk teljes egyezésről, és csupán analógiákról lehet szó. Munding Márta végül a Curtiusnál szereplő történet esetében egyrészt a forrásoktól való eltérésre – amelynek oka a drámaibbá tétel –, illetve a forrásként szereplő szöveg sokoldalú hatására helyezi a hangsúlyt.

Téglásy Katalin tanulmánya Valerius Maximus egyik sajátos *exemplum*át elemzi, amellyel kapcsolatban megállapítja, hogy az *auctor* szándéka a köztársaságkori hagyomány egy elemének aktualizálása lehetett. A történet Scipio Aemilianusnak, Karthágó végső legyőzőjének *censorságához* kapcsolódik: azt az epizódot beszéli el, amelynek során a hadvezér megváltoztatta a beiktatáskor elmondandó, előírt imaszöveget. A szerző megállapítja, hogy a történet csupán

császárkori *exemplum* (ennek a legfontosabb bizonyítékaként azt hozza fel, hogy a valóságban szinte elképzelhetetlen volt az imaszöveg spontán megváltoztatása annak érdekében, hogy ne az újabb sikerért, hanem a már meglévő birodalom megtartásáért könyörögjön), azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a történet alkalmas a római politikai gondolkodás egyes jellemzőinek feltárására is. A *moderatio* (a hatalomban tanúsított mértékletesség) példáját tehát a római történeti hagyomány számára legnagyobb hadvezér közvetíti, amellyel Valerius Maximus vélhetően az *exemplum* hatását szerette volna még inkább fokozni. Téglásy Katalin azt feltételezi, hogy Scipio Aemilianus imája annak a Sulláig vezető folyamatnak egy állomását tükrözi, amely során a *felicitas populi Romani* (az istenek által a római népnek nyújtott segítség) a hadvezér személyes *felicitásává* válik. Scipio *felicitas*át egyrészt a családi tradíciók által meghatározott, a valláshoz való viszonya (és az ebből következő vallásmegújító szerep), valamint a szintén a családi tradíciókból következő isteni védelem személyükön keresztül a *felicitas*t a római nép mellé rendeli. Scipio másként mondott imája által az *exemplum* tehát aktualizálja a köztársaságkori hagyományt, és annak a tudatosítására szolgál, hogy a siker az istenek segítségének eredménye.

Mihálykó Ágnes tanulmánya egy Kr. u. 4–5. századi, korai keresztény levelet mutat be. A kézirat által felvetett talán legfontosabb probléma a keltezés kérdése, hiszen a paleográfia a 3–4. század jellegzetességeit mutatja, azonban a szövegben szereplő *en Arkadón en té polei* kifejezés utalhat a 394-ben megszerzett egyiptomi Arkadia *eparchiára* is, ami az 5. századi keltekezést valószínűsíti. A szerző is ezt a feltételezést fogadja fel, a paleográfiai ellenvetések dacára. A levél keresztény tartalmát az *adelphós* és *ekklésia* szavak, valamint bibliai remniscenciák bizonyítják, azonban a papirusz töredékes volta megnehezíti ezek megfelelő értelmezését. A levél szövegének elemzése és fordítása után 12 filológiai jegyzetet találunk. Ezek között talán a legérdekesebb a hetedik, amely az *en Arkadón en té polei* kifejezést elemzi, azzal a céllal, hogy feloldja a paleográfiai jellegzetességek és a keltezés közötti ellentétet. Mihálykó Ágnes felveti, hogy a krétai Arkades vagy Arkadia vá-

rosáról lehet szó, azonban nem foglalhat egyértelműen állást ebben a kérdésben, hiszen ahogy maga is megjegyzi, egy kevés alkalommal említett krétai város neve az egyiptomi papiruszban meglehetősen szokatlan jelenség.

Juhász Erika tanulmánya az anonim, Kr. u. 7. századi bizánci világkrónika *editio princeps*-ét mutatja be a kiadó Matthäus Rader (1561–1631) jezsuita szerzetes személyén és a bajorországi kulturális életben játszott szerepén keresztül, kezdve annak 10. századi bizánci másolatától (*Codex Vaticanus Graecus* 1944), illetve az erről készült 16. századi másolatoktól. A *Codex Monacensis Graecus* 557 jelzetű kézirat alapján készült *editio princeps* kiadója a jezsuita renden belül irodalmi és tudományos tekintélyt élvezett, fő művei között a *Viridarium Sanctorum* (a legfontosabb szentek élete) és *Historia Bavarica* című munkákat említhetjük, legfontosabb művének azonban a *Bavaria sancta et pia*-t tarthatjuk. Emellett színdarabokat írt, valamint kommentáros kiadásban jelentette meg Martialis epigrammáit és Curtius Rufus történeti művét. A bizánci világkrónika előtt Petros Sikeliótést (*Historia manicheorum*) és a konstantinápolyi 8. egyetemes zsinat bilingvis kiadásait, emellett pedig Lépcsős Szent János *Liber ad religionem pastorem* című munkáját jelentette meg. A felsorolt munkákban szereplő előszavakból képet alkothatunk Rader munkamódszeiről, valamint a kor szellemiségéről, tudományos és vallási ellentéteiről is. Rader 1603-ban kezdte meg a kiadás előmunkálatait, amelyek során több eset-

ben konzultált jezsuita tudóstársaival, a munkát végül 1608 júniusában fejezte be. A tanulmány befejező részében Juhász Erika a jezsuita rendi cenzúrának kiadás megjelenéséhez kapcsolódó eseményeit foglalja össze, végül arra a megállapításra jut, hogy a kiadás nem Radler elképzelései szerint valósult meg.

A kötet záró tanulmányában Vámos Hanna Phaedrus középkori szövegahagyományát mutatja be. A csonkán maradt Phaedrus-corpust a humanizmus koráig nem ismerték, helyette egy Romulus nevű szerző mesegyűjteménye volt használatban, amely Phaedrus munkáinak prózai parafrázisából, az elveszett *Aesopus ad Rufum*-ból (melyben Aesopus ajánlja a művet urának, Rufusnak) származik. A Romulus-gyűjtemény az alapja a *recensio Gallicana* és a *recensio vetus* kéziratcsoportoknak; a két *recensio* mellett az Ademar-kódex és a *codex Wissemburgensis* is fontos források, itt azonban az Aesopus- és a Romulus-szöveg keveredik egymással. A tanulmány második részében Vámos Hanna a szövegahagyománnyal kapcsolatos szakirodalmi álláspontok ismertetése után közli az általa elért új eredményeket. Az egyik példa az *Appendix Perottina* 28. versével kapcsolatos probléma: a szerző felhívja a figyelmet a *lepos* szó *lupus*-szá romlására, és az ahhoz kapcsolódó jelzőcserére, illetve rámutat arra, hogy a szövegromlás nem egyenletesen következett be. A következő példa az 5. mese, amelyben Vámos Hanna a hamis tanúk (*lupus, milvus, accipiter*) számának és összetételének változása alapján különíti el a szöveg-

ahagyomány egyes ágait, végül pedig azt a következtetést vonja le, hogy a *codex Monacensis* a *recensio Gallicana* csoporthoz tartozik. Ugyanakkor felhívja rá a figyelmet, hogy a szakirodalom által is elfogadott álláspont problémákat vet fel, és arra a következtetésre jut, hogy a *Codex Monacensis* alapja a *recensio Gallicana* és a Róka-regény. A példák ismertetését itt lezárva a Vámos Hanna által megfogalmazott végkövetkeztetést idézzük, mely szerint a Romulus-gyűjtemény szövegkritikai vizsgálatának két célja (a helyes Phaedrus-szöveg megállapítása, illetve a szöveg hagyományozódásának középpontba állítása) közül a második módszer, a források összehasonlító leírása teszi lehetővé az első cél megvalósítását.

A X. Magyar Ókortudományi Konferencia doktorandusz-előadásából válogató kötet szerkesztői előszava a kötet rendező elveként a klasszikus antikvitáshoz való kapcsolódást nevezi meg, amely a lehető legszélesebb keretek között valósul meg: a történelmi, irodalmi és filológiai tanulmányok mellett szerepelnek a korai kereszténység életével, a bizánci filológiával és az ókori művek európai recepciójával foglalkozó írások is. A tematikai változatosság a szerkesztő, Takács László szavai szerint is jelzi a hazai ókortudomány keretein belül élő sokszínűséget, amely remélhetőleg hasonlóan színvonalas kiadványokban ölt majd testet a következő években is.

Bobay Orsolya